

Олександр Макаренко,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права
Криворізького економічного інституту
Криворізького національного університету

УДК 349.41:332.3

Міжнародно-правове забезпечення захисту навколишнього середовища під час збройних конфліктів

З метою звернення уваги до екологічних наслідків війни і важливого значення відмови як від експлуатації, так і безглузлого завдання збитку екосистемам у прагненні досягнути воєнних цілей, в листопаді 2001 р. Генеральна Асамблея ООН проголосила 6 листопада кожного року Міжнародним днем попередження експлуатації навколишнього середовища під час війни та збройних конфліктів (резолюція 56/4). Людство завжди рахувало військові втрати за кількістю вбитих та поранених бійців і мирних громадян, знищених міст та інфраструктури, а природне середовище залишається тихою та непомітною жертвою війни. Не рідко умисне знищення природних ресурсів є одним з тактичних прийомів. Так, для перемоги у війні засипалися колодці, підпалювалися посіви, вирубувалися ліси, знищувалися угіддя та вирізалася худоба. Крім того, Програма ООН по навколишньому середовищу (ЮНЕП) з'ясувала, що за останні 60 років, не менше 40 відсотків всіх

внутрішніх конфліктів були пов'язані з експлуатацією природних ресурсів, чи то цінні ресурси, такі як деревина, діаманти, золото і нафта, або дефіцитні ресурси, такі як плодючі землі і вода. Було також встановлено, що конфлікти, пов'язані із природними ресурсами, в два рази частіше повторюються. ООН зауважує на великому значенні того, що діяльність у сфері охорони навколишнього середовища має стати частиною зусиль з попередження конфліктів, стратегій по підтриманню миру – тому що не може бути кріпкого та сталого миру там, де природні ресурси, які забезпечують належний життєвий рівень та адекватне функціонування екосистем, пошкоджені або знищені [1].

Стрімкий розвиток науково-технічного прогресу зумовив безпрецедентний за своїми масштабами і наслідками вплив людини на природу. Крім інтенсивного використання природних ресурсів та виробничого забруднення, величезний збиток природному середовищу завдають зброй-

ні конфлікти, наслідком яких є забруднення морських просторів нафтою, атмосфери – різними шкідливими газами, знищення лісових масивів та унікальної фауни. Крім того, занепокоєння спеціалістів викликане можливістю застосування зброї, направленої на стимулювання вулканічної діяльності, землетрусів, знищення озонового шару, штучний виклик ураганів, цунамі, градопадів та інших умисно запланованих змін клімату [2].

Слід відмітити, що зазвичай основна шкода завдається при цьому малозабезпеченим, оскільки для них довкілля не лише є головним джерелом продуктів харчування, але і служить джерелом ліків, коштів для існування і матеріалів для будівництва жител і будинків.

Збройні конфлікти останніх 50 років наглядно ілюструють наскільки непоправними є збитки природному середовищу.

Війна у персидській затоці. Війна мала тяжкі екологічні наслідки для регіону. У останні тижні окупації Кувейту іракські війська організували скидання нафти в Персидську затоку. Намагаючись запобігти попаданню нафти в затоку, авіація Багатонаціональних сил бомбардувала ряд нафтонасосних станцій із застосуванням високоточної зброї. Проте, до кінця війни в затоку вилилося близько 8 млн барелів нафти. При відступі з Кувейту іракська армія підпалила нафтові свердловини, гасіння яких було завершено лише в листопаді. На «висихання» 320 озер пішло все подальше десятиліття [3; 4].

Війна у Югославії. Масовані бомбардування перетворили практично всю територію Югославії в зону екологічного лиха. Безперервні ракетно-бомбові ударів завдавалися по об'єктах нафтопереробки і нафтохімії. Прямі попадання ракет і бомб в сховища палива і нафтохімічні об'єкти призвели до виділення в атмосферу великої кількості небезпечних газоподібних продуктів горіння, що мають тривалу канцерогенну, мута-

генну і тератогенну дію. Розбомблені сховища нафти і нафтопродуктів. Резервуари, що горіли, з сировою нафтою, нафтопродуктами і токсичними хімічними речовинами забруднювали атмосферу небезпечними для населення газоподібними хімічними речовинами. Ці токсиканти порушували природну динаміку атмосферних потоків і, випадаючи з кислотними дощами на землю, забруднювали водоймища, ґрунтові води і родючі ґрунти.

Друга Ліванська війна. Наслідком конфлікту між Ізраїлем та «Хезболлою» став розлив приблизно 15 000 тон мазуту на електростанції в Джейєє на північ від Бейрута, в результаті якого постраждало приблизно 150 кілометрів ліванського і сирійського узбережжя, сталося забруднення пляжів і прибережних вод [5; 6].

Як бачимо, велика небезпека збройних конфліктів полягає в тому, що вони не тільки завдають страждань нинішнім поколінням, але й загрожують життю та здоров'ю покоління майбутніх шляхом зміни оточуючого середовища, яке є основою їх існування. Без сумніву, така ситуація є несумісною із цілями розвитку людства.

Сьогодні міжнародне гуманітарне право прагне захистити цивільне населення під час збройних конфліктів, а також забезпечити його виживання. Тому його метою є також захист природного середовища, без якого життя людини неможливе.

Серед спеціальних угод, які регламентують захист природного середовища, по-перше, слід відмітити Додатковий протокол I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних озброєних конфліктів від 8 червня 1977 року. Так, у п. 3 ст. 35 Додаткового протоколу I 1977 р. зазначається, що «забороняється застосовувати методи або засоби ведення військових дій, які мають на своїй меті заподіяти або, як можна очікувати, заподіють великий, довготрива-

лий і серйозний збиток природному середовищу» [7; 8].

Стаття 55 цього документу присвячена захисту природного середовища: при веденні військових дій виявляється турбота про захист природного середовища від великого, довготривалого і серйозного збитку. Такий захист включає заборону використання методів або засобів ведення війни, які мають на меті заподіяти або, як можна очікувати, заподіють такий збиток природному середовищу і тим самим завдадуть збитку здоров'ю або виживанню населення. Спричинення збитку природному середовищу як репресалії забороняється.

Слід підтримати думку А. В. Кірющенко, який зазначає, що в згаданих статтях Додаткового протоколу I 1977 р. йдеться про можливе заподіяння під час воєнних дій «великого, довготривалого і серйозного збитку» природному середовищу. Однак ні в названих статтях, ні в інших нормах Додаткового протоколу I 1977 р. не розкривається зміст цього поняття, що істотно послабляє її нормативний зміст.

Центральним міжнародно-правовим актом у сфері захисту природного середовища під час збройних конфліктів є Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, яка прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1976 р. і відкрита для підписання в Женеві 18 травня 1977 р. 5 жовтня 1978 р. вона набрала чинності. Конвенція є договором міжнародного права в області роззброєння і служить, зокрема, для захисту природного середовища під час військових дій. Вона забороняє вороже використання природного середовища як засіб ведення війни. Її положення доповнюються значною мірою положеннями Додаткового протоколу I 1977 р. до Женевських конвенцій 1949 р.

Основні зобов'язання держав сформульовані в ст. 1 Конвенції:

➤ не удаватися до військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів дії на природне середовище, які мають широкі, довгострокові або серйозні наслідки, як способи руйнування, нанесення збитку або спричинення шкоди будь-якій іншій державі-учасниці,

➤ не допомагати, не захочувати і не спонукати будь-яку державу, групу держав або міжнародну організацію до здійснення діяльності, названої вище.

Слід відмітити, що ні дана стаття Конвенції, ні будь-які інші не розкривають, що ж саме розуміється під «широкими, довгостроковими або серйозними наслідками» [9].

Конвенція у ст. 2 надає визначення терміну «засоби дії на природне середовище», під якими розуміються будь-які засоби для зміни — шляхом навмисного управління природними процесами — динаміки, складу або структури Землі, включаючи її біоту, літосферу, гідросферу і атмосферу, або космічного простору.

Держави — учасниці зобов'язуються прийняти будь-які заходи, які вони визнають необхідними відповідно до своїх конституційних процедур, по забороні і запобіганню будь-якій діяльності, що суперечить положенням Конвенції, під її юрисдикцією або під її контролем де б то не було (ст. 4).

Відповідно до статті 5 будь-яка держава-учасниця, яка має підставу вважати, що яка-небудь інша держава-учасниця діє порушуючи зобов'язання, може подати скаргу в Раду Безпеки Організації Об'єднаних Націй. Така скарга повинна містити всю інформацію, що відноситься до справи, а також всі можливі докази, підтверджуючі її обґрунтованість. Крім того, кожна держава-учасниця зобов'язується співробітничати в проведенні будь-яких розслідувань, які можуть бути зроблені Радою Безпеки, відповідно до положень Статуту ООН, на підставі скарги, отриманої Радою. Рада Безпеки інформує про результати розслідуван-

ня держав – учасників. Кожна держава-учасниця зобов'язується надавати або підтримувати допомогу відповідно до положень Статуту ООН будь-якій державі-учасниці, яка звертається з таким проханням, якщо Рада Безпеки прийме рішення про те, що така учасниця потерпіла збиток або, ймовірно, потерпить збиток в результаті порушення Конвенції [10].

Також слід відмітити, що порівнюючи Додатковий протокол I та Конвенцію 1976 р. можна дійти висновку, що розходження цих документів полягає в наступному. Додатковий протокол I забороняє використовувати методи і засоби ведення війни, які можуть завдати збитку природному середовищу, тобто порушити його природну рівновагу, а разом з тим послабити бойові можливості супротивника, заподіяти шкоду цивільному населенню. А Конвенція 1976 р. забороняє вплив на природне середовище як засіб ведення війни, тобто навмисне керування природними процесами в інтересах однієї воюючої сторони.

Крім того, у Додатковому протоколі I заподіяний збиток природному середовищу характеризується як «великий, довгостроковий і серйозний». А у Конвенції 1976 р. держави зобов'язуються не застосовувати засобів впливу на природне середовище, що мають «широкі, довгострокові або серйозні наслідки», тобто практично повторені ті ж ознаки, але написані зі сполучником «або» (а не «і» як у Додатковому протоколі I).

З цього приводу А. В. Кірющенко зауважує, що сформульована у такий спосіб норма Конвенції забороняє застосування всіх методів і засобів впливу на природне середовище, які порушують хоч одну із трьох перерахованих ознак, що значно розширює сферу її застосування. Але слід підкреслити, що не сформульовані чітко положення у міжнародно-правових актах створюють проблеми в правозастосуванні. Тому слід уточнити у вищезгаданих актах, що ж саме є вели-

кими/широкими, довгостроковими або серйозними наслідками засобів впливу на природне середовище [11].

Положення про заборону застосування методів і засобів ведення війни, що можуть заподіяти великий, довгостроковий і серйозний збиток природному середовищу, також відображене у Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що наносять надмірні ушкодження або мають невиборчу дію 1980 р.

Також інтерес представляють протоколи до Конвенції: «Про заборону або обмеження застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв» (Протокол II) і «Про заборону або обмеження застосування запальної зброї» (Протокол III). Застосування названих мін саме по собі призводить до загибелі людей, завдає значної шкоди природному середовищу, бо перешкоджає відновленню сільськогосподарських угідь.

Слід також відмітити, що у 1992 році відбулася Конференція Організації Об'єднаних Націй з питання про довкілля і розвиток. Конференція прийняла Ріо-де-Жанейрівську декларацію, принцип 23 якої зазначає: «Довкілля і природні ресурси народів, що живуть в умовах пригноблення, панування і окупації, мають бути захищені». Також відповідно до Принципу 24 «Війна неминуче завдає руйнівної дії на процес стійкого розвитку. Тому держави повинні поважати міжнародне право, що забезпечує захист довкілля під час збройних конфліктів, і повинні співробітничати, при необхідності, в справі його подальшого розвитку» [12].

Наступною конвенцією, що торкалася питань захисту навколишнього середовища під час збройних конфліктів, стала Конвенція про заборону розробки, виробництва, нагромадження і застосування хімічної зброї та її знищення 1993 р. Дана конвенція акцентувала увагу на тому факті, що кожна держава-учасниця у ході транспортування, добору проб, збе-

реження і знищення хімічної зброї приділяє першорядну увагу забезпеченню безпеки людей і захисту навколишнього середовища і відповідно співробітничает з іншими державами-учасницями в цьому відношенні.

Значною віхою у розвитку міжнародного гуманітарного права стало прийняття Римського статуту 1998 р., який заснував Міжнародний кримінальний суд. Розуміння важливості захисту природного середовища під час збройних конфліктів відображене у п. 2 ст. 6, де саме до військових злочинів віднесені: «умисне здійснення нападу, коли відомо, що такий напад буде причиною випадкової загибелі або каліцтва цивільних осіб або збитку цивільним об'єктам або великого, довгострокового і серйозного збитку природному довкіллю, який буде явно несумірний з конкретною і безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою» [13].

З цього приладу Генеральний секретар ООН у своєму посланні у 2006 р. зазначив, що незважаючи на те, що сторони збройного конфлікту несуть відповідальність за дотримання міжнародних норм і угод, таких, як Женевські конвенції, які регулюють ведення війни, проте, в цілому екологічні наслідки війни ігноруються сучасними законами. Настав час переглянути міжнародні угоди, що стосуються воєн і збройних конфліктів з метою забезпечення стабільного екологічного захисту, щоб угоди також охоплювали проблеми не лише навмисного, але і неумисного спричинення збитку довкіллю.

Нужденність міжнародного вирішення задач пов'язаних із захистом природи, виникла на підґрунті негативного впливу на становище навколишнього середовища. Переважна більшість науковців стверджує, що безкордонність природи стала першочерговим чинником впливу на підписання міжнародних договорів та проведення міжнародних зустрічей пов'язаних з вирішенням питання охорони та захисту навколишнього середовища.

До критичного рівня дійшла екологічна ситуація практично в усіх прибережних країнах світу. Вона характеризується збільшенням рівня забруднення морських екосистем. Забруднюючі речовини, що поступають в Світовий океан у процесі судноплавства, концентруються в його самих уразливих екологічних зонах – поверхневій плівці морської води, прибережних зонах і внутрішніх морях.

Занедбання навколишнього середовища у більшості випадків несе транскордонний характер. Це дуже характерне щодо негативного впливу на морське водне середовище, космічний простір тощо.

Особливу зацікавленість у збереженні, як морського середовища, взагалі, так і середовища конкретного району моря, що примикає до узбережжя, мають прибережні держави. Прибережні держави, для вирішення проблеми збереження морського середовища мають право здійснювати контроль дотримання норм і стандартів, направлених на запобігання його забруднення з суден. Тому питання здійснення юрисдикції прибережних держав з метою захисту та збереження морського середовища за межами територіальних вод потребують свого нагального вирішення.

Космос або космічний простір не визначений окремо як об'єкт правової охорони, саме як складова частина навколишнього природного середовища.

Включення космічного простору до екологічних об'єктів дасть змогу поширити на космічну діяльність правові приписи законодавства про охорону навколишнього природного середовища і в першу чергу стосовно питань, що регулюють екологонебезпечну діяльність.

Космічний простір необхідно розглядати, як складову частину планетарної, а не національної системи навколишнього природного середовища. Тому захист космічного простору та регулювання екологонебезпечної космічної діяльності повинно

здійснюватися міжнародно-правовими актами в галузі охорони довкілля з наступною імплементацією цих норм у національному екологічному законодавстві.

Вплив на навколишнє середовище, ще зі стародавніх часів використовувався армією як спосіб досягнення воєнної перемоги. На сьогоднішній день діє низка міжнародно-правових актів, які забезпечують і спрямовують свої норми на захист навколишнього середовища під час воєнних конфліктів.

Збройні конфлікти сучасності нагально ілюструють – незважаючи на те, що на сьогодні діє низка міжнародних угод з цієї проблематики, механізм реального захисту навко-

лишнього середовища потребує удосконалення. Так, замало визначити на міжнародному рівні військову відповідальність за великі руйнівні наслідки для довкілля, слід також щоб якнайбільше держав приєднувалося до цих угод, беручи на себе конкретні зобов'язання.

Нерідко норми міжнародного гуманітарного права розпливчасті і неконкретні. До того ж, значне число держав не беруть участі в складанні угод, спрямованих на охорону природного середовища країн учасниць. Таким чином, збройні конфлікти завдають величезної шкоди природному середовищу, створюють безпрецедентну загрозу для світового співтовариства.

Список використаних джерел

1. *Фисенко И. В.* Ответственность государств за международные преступления [Электронный ресурс] / И. В. Фисенко // *Белорусский журнал международного права и международных отношений.* – 1998. – № 3. – Режим доступа к журналу : http://evolutio.info/index.php?option=com_content&task=view&id=155&Itemid=49. – Название с титул. экрана.
2. *Галенская Л. Н.* Международные преступления и международная ответственность / Л. Н. Галенская // *Правоведение.* – 1965. – № 1. – С. 168–171.
3. *Міжнародна конвенція по запобіганню забрудненню з суден, Міжнародна морська організація; Конвенція, Протокол, Міжнародний документ від 02.11.1973 р.* – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/896_009
4. *Ушаков Н. А.* Основания международной ответственности государств / Николай Александрович Ушаков. – М. : *Междунар. отношения,* 1983. – 184 с.
5. *Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку ООН; Декларація, Міжнародний документ від 14.06.1992 р.* – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_455
6. *Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права, ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 10.12.1982 р.* – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_057
7. *Сидорченко В. Ф.* Ядерные суда и радиоактивные грузы как объекты спасания на море / В. Ф. Сидорченко // *Правоведение.* – 1978. – № 5. – С. 74–80.
8. *Тункин Г. И.* Теория международного права / Григорий Иванович Тункин. – М. : *Междунар. отношения,* 1970. – 511 с.
9. *Картахенський протокол про біобезпеку до Конвенції про біологічне різноманіття, ООН; Протокол, Міжнародний документ від 29.01.2000 р.* – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_935
10. *Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру ООН; Протокол, Міжнародний документ від 08.06.1977 р.* – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_200

11. *Конвенція* про захист Чорного моря від забруднення від 21.04.1992 р. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

12. *Радчик О. Л.* Юридическая ответственность за нарушение правил обращения с экологически опасными веществами и отходами: дис. канд. юрид. наук : 12.00.06 / Ольга Леонидовна Радчик. – М., 2001. – 216 с.

13. *Блажевич Ю.* Концепції поділу відповідальності держав: міжнародно-правовий аспект / Ю. Блажевич // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 2. – С. 105–108.

Макаренко О. Ю. Міжнародно-правове забезпечення захисту навколишнього середовища під час збройних конфліктів

В статті розглянуті питання міжнародно-правового захисту навколишнього природного середовища під час збройних конфліктів, врегулювання міждержавних відносин, притягнення винних до відповідальності, що є надзвичайно актуальним в умовах сьогодення.

Ключові слова: навколишнє природне середовище, збройний конфлікт, юридична відповідальність, військова відповідальність, правові приписи.

Макаренко О. Ю. Международно-правовое обеспечение защиты окружающей среды во время вооруженных конфликтов

В статье рассмотрены вопросы международно-правовой защиты окружающей среды во время вооруженных конфликтов, урегулирования межгосударственных отношений, привлечения виновных к ответственности, что является чрезвычайно актуальным в современных условиях.

Ключевые слова: окружающая природная среда, вооруженный конфликт, юридическая ответственность, военная ответственность, правовые предписания.

Makarenko O. An international legal support of an environment protection in times of armed conflicts

The article deals with the issue of an international legal protection of an environment in times of armed conflict, inter-state disputes settlement, and a party in fault prosecution, which is extremely important in today's environment.

Key words: natural environment, armed conflict, legal liability, military responsibility, legal requirements.